

ניכור מול חמלה:

שני מודלים של התייחסות לזר

הרב אביטל הוכשטיין

וַיֹּאמֶר אֶל עַמּוֹ הִנֵּה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעֶצוֹם
מִמֶּנּוּ. הִבֵּה נִתְחַכְמָה לוֹ פֶּן יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי
תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֵף גַּם הוּא עַל שְׂנְאֵינוּ
וְנִלְחָם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ. (שמות א', ט"ו)

במקום ההשוואה המתחרה, פרעה היה יכול לדמיין השוואה משלימה: למשל, "רב ועצום" עבורנו, או "ונלחם" עימנו, או יעץ לנו כיוסף, או "ונוסף גם הוא" עלינו ונלחם בשונאינו. אבל כנראה שבשביל הערכת מציאות חיובית צריך להיות חדש מחבר, אשר מכיר את עברו ובוחר לדעת, לדעת על יוסף ופועלו למשל, ולהכיר באפשרות לפעול מתוך קשר. במקום תפיסת סכום אפס, פרעה היה יכול לחשוב על שותפות ורווח לכול. אבל לא. פרעה החדש בוחר בהשוואה מבדילה: "רב ועצום ממנו". וכשהראש גולש למחשבות מבדילות אין פלא שהשלב הבא הוא דמיון של מלחמה: "ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו".

כאן מגיע השלב השלישי – רושם המלחמה מכניס את פרעה לתודעה של הישרדות. לכן, עליו להגן על עצמו כנגד מי שהוא תופס כאויבים הרבים והעצומים המבקשים ברעתו:

וַיִּשְׁמְרוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסַבְלָתָם...
וַיַּעֲבְדוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרָה. וַיִּמְרְרוּ
אֶת חַיֵּיהֶם בְּעֶבְדָּה קָשָׁה... וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ מִצְרַיִם
לְמִלְלֹת הָעִבְרִית... בְּיִלְדָּכֶם אֶת הָעִבְרִיּוֹת
וְרִאיתֶן עַל הָאֲבָנִים אִם בֶּן הוּא וְהִמָּתֵן אֹתוֹ....
(שמות א', י"א, י"ג-ט"ז)

מלך מצרים נצרך לאמצעי הגנה התקפיים ועוצמתיים: שרי מיסים, סבל, עבודה, עבדות, מירור החיים, ולבסוף: צו מוות על הבנים.

הבחירה לדעת: ראייה וחמלה

בת פרעה מייצגת את ההפך מאביה. בבחירות שהיא עושה, בהתנהגויות שלה ובמערכות היחסים השונות שהיא מקיימת, נבנות ומתעצבות לנגד עינינו אפשרויות חלופיות.

הידרדרות היחסים בין מצרים לבני ישראל בפרשת שמות מהירה. אילו ערכים, רגשות ותפיסות מאפשרים לה לקרות, ואלו יכולים למנוע ממנה להתפתח? לפנינו עיון בשתי דמויות, פרעה ובתו, המהוות שני מודלים ליחס אל הזר: הראשון דמות מרכזית בנרטיב המקראי, ואילו השנייה דמות שולית עליה מסופר מעט; האחד מייצג את תהליך הידרדרות היחסים בין מצרים לישראל, והשנייה מייצגת מודל של מערכת יחסים המיוסדת על אומץ לקרבה ובאמון בפריין הדדי.

הבחירה לא לדעת

"וַיִּקֶם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף" (שמות א', ח') – כך מתגלה לפנינו פרעה. "מלך חדש" – באופנים רבים, חידוש הוא רגע של בחירה. חידוש הוא הזדמנות לשאול: איך ייראה הקשר לעבר? מלכים חדשים קמים ונופלים, זו דרכו של עולם, אבל עד כמה הם יהוו חידוש – כאן יש בחירה. מעניין לשים לב שהתורה בוחרת להצמיד את מאפיין החידוש של המלך ("ויקם מלך חדש") לחסרון ידיעה ("אשר לא ידע את יוסף").

"אשר לא ידע את יוסף" – חוסר הידיעה של פרעה מעורר תהייה: האם מדובר במלך שאינו מכיר את ההיסטוריה של ממלכתו, או שמא מדובר בבחירה בבורות? היותו מלך מצרים, מוקף חרטומים, מעצימה את הרושם שלפנינו בחירה לא לדעת. ומכאן נשאל: האם הבחירה בבורות היא למעשה בחירה לנתק קשר עם העבר? האם חוסר ההיכרות עם יוסף, אחד מן המדינאים המשמעותיים ביותר של עברו, הוא הפניית עורף אל מול המסורת השלטונית בה צמח פרעה? האם חוסר הידיעה את יוסף היא ביטוי לחוסר היכרות וניכור כלפי אחרים (בני ישראל), גרים שבקרוב עמו? חידוש שצומח מתוך חוסר ידיעה הוא בחירה בעלת השלכות ערכיות, שהרי **ידיעה היא אמצעי לקשר, וקשר הוא עניין מחייב**. כך הבחירה לא לדעת היא בעצם בחירה בניתוק שמשמעה הסרת אחריות.

שלב שני בהידרדרות היחסים בא לידי ביטוי בהערכת המציאות העתידית. דרכו של פרעה בהערכה זו מבוססת על נתק מן העבר, חוסר קשר וחוסר ידיעה, ונותר אפוא רק להניח את הרע מכל:

כבר בהצגתה הראשונית, מתוארת בת פרעה כאדם רואה:

וְתָרַד בַּת פְּרָעָה לְרֹחֶץ עַל הַיָּאֵר וְנִעְרְתִּיהָ הַלֵּכַת
עַל יַד הַיָּאֵר וְתָרָא אֶת הַתִּבָּה בְּתוֹךְ הַסּוּף
וְתִשְׁלַח אֶת אִמָּתָהּ וְתִקְחָהּ. וְתַפְתַּח וְתִרְאֶהוּ
אֶת הַיֶּלֶד וְהִנֵּה נֶעֶר בֶּכֶה וְתַחְמַל עָלָיו וְתֹאמֶר
מִי־לִדִּי הָעֶבְרִים זֶה. (שמות ב', ה'-ו')

במקום ההתנהלות המנתקת של אביה – "אשר לא ידע" – בת פרעה בוחרת לראות, וראייה זו מניעה אותה לפעולה. בניגוד לאביה, שמזהה בראייתו קבוצה אתנית שלמה, בת פרעה רואה ילד, על אף שיוכו החברתי. היא מגיבה לראייה זו באופן פתוח, מקרב ואף מחבר. היא נותנת למה שהיא רואה לגעת בה, להשפיע עליה ולשנות אותה: "ותשלח את אמתה... ותחמול עליו".

המדרש מצביע על חוסר בהירות שבביטוי "ותשלח את אמתה ותקחה". פשט הדברים הוא לכאורה שליחה של השפחה להביא את התיבה. אולם למילה 'אמה' משמעות נוספת: חלק מן הזרוע. לפיכך, חולקים החכמים ביניהם: "רבי יהודה ורבי נחמיה, חד אמר: ידה, וחד אמר: שפחה" (בבלי סוטה י"ב:). המחלוקת שבמדרש מצביעה על בלבול או עמימות שבפסוק עצמו: האם האמה היא אדם נבדל העומד לצדה של בת פרעה או איבר מגופה עצמה? ושמה שתי האפשרויות – אחת הן. בת פרעה היא אדם מחובר ומחבר, היא קשורה בשפחתה כידה שלה, אשר נשלחת ליצור חיבורים אנושיים חדשים.

אך החיבור לא מסתיים בסקרנות. משראתה בת פרעה את התינוק הבוכה בתיבה היא מבינה מיד את זהותו – "מילדי העברים זה" – אולם עובדה זו אינה מרתיעה אותה.

עם הבחירה לראות את הפרט, ולתת למה שהיא רואה לגעת בה, גם פה, כפי שהיה אצל פרעה, ישנו שלב שני של הערכה מציאות עתידית. אולם אצלה, ההערכה מתרחשת מתוך הקשר אל החדש שנחשף. וכך: "ותראהו... ותחמל עליו ותאמר מילדי העברים זה" (שמות ב', ו'), ולבסוף: "ויהי לה לבן" (שם, י'). בת פרעה ראתה, ומתוך ידיעה והכרה של משה, בת פרעה גם ראתה עבורם עתיד משותף, עתיד בו היא אימו של הילד. בכך מדגימה בת פרעה שמפגש פתוח, בו יש מקום להשפעה, שינוי ואף פגיעות, מאפשר להתחיל לדמיין עתיד משותף.

משנוצר קשר מתוך ראייה וחיבור, קשר שעל בסיסו ניתן לדמיין עתיד משותף, מתגבשת תודעת עתיד של חוסן. תודעת הישרדות מוחלפת בתודעה של אחריות, כלפי

עצמך וכלפי אחרים. תודעת מציאות סכום אפס מוחלפת ביכולת לדמיין הפרייה הדדית וחיים לכול.

בת פרעה מחזיקה תודעה זו, כפי שניכר מן השם שהיא נותנת לילד: "ותקרא שמו משה ותאמר כי מן המים משיתוהו" (שמות ב', י'). לו היה שמו של משה מבוסס רק על עברם המשותף של בת פרעה ומשה, עבר בו הוא נראה ונבחר, היה שמו צריך להיות "משוי" – זה שנמשה מן המים. אולם מן הפסוקים עולה שהשם שנתנה בת פרעה לבנה משקף היטב את תפיסת עולמה: משה יוכל בעתיד למשות אחרים – להיות מושה. כפי שהתורה מספרת לנו אף הוא יגדל ויבחר לראות ולדעת: "ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל-אחיו וירא בסבלתם וירא..." (שמות ב', י"א). אכן, בת פרעה איננה הדמות היחידה שרואה ויודעת. כמוה אחרות משה: "ותמצב אחתו מרחק לדעה מה יעשה לו" (שמות ב', ד'). ותכונה זו היא אף דרכו של הקב"ה: "וירא אלקים את בני ישראל וידע אלקים" (שמות ב', כ"ה).

לראות או לא לראות

הבחירה לא לראות, הבחירה לא לדעת עבר ומסורת ולהתנתק מדמויות "יוסף" שסביבותנו, הבחירה לפרש הבדלים באופן תחרותי – "רב ועצום ממנו", במקום רב ועצום בעבורנו או איתנו – כל אלה מעצימות תפיסת מציאות בה רק אחד יכול לשרוד, ומכניסות אותנו לתודעת הישרדות שעשויה בקלות להוביל לרוע ולמלחמות.

בעוד פרעה פועל מתוך התנכרות, חשש ותוקפנות, בת פרעה פועלת בבתמונה מקבילה והפוכה: ראשית, היא בוחרת לראות ולדעת, לתת לעצמה להרגיש ולהיות פגיעה. "ותחמול" – על אף שזהו ילד מילדי העבריים. בשלב שני, מסוגלת בת פרעה על בסיס הראייה וההכרה לדמיין עתיד משותף – "ויהי לה לבן". במקום משחק סכום אפס ותפיסה של הישרדות השוואתית, מדמינת בת פרעה חיים משותפים הצומחים דווקא מתוך ראיית האחר והמוכנות להיות פגיעים. התוצר הוא מרחב של ראייה נכונה, המעוגנת בתפיסה עצמית של חוסן ויכולת להגיב ולפעול.

פרשת שמות מציעה לנו לבחור בראייה ובידע אודות עברנו, לבחור בחידוש מחבר בקרקע להיכרות עם מי שסביבנו, גם אם הם שונים מאיתנו. כך היא מחנכת אותנו לדמיין מציאות עתידית מרחיבת חיים, בה יש מקום לכול. זוהי תפיסה שמנחה אותנו להיחלץ מתודעת ההישרדות ולאמץ תפיסה עצמית המאופיינת בחוזק, בראייה של האחר, בפגיעות ופתיחות לכך שמה שנראה ישפיע עלינו, ומתוך כך, ביכולת לקחת אחריות – עלינו ועל אחרים. ♦